

PROSTOR U DJEČJEM LIKOVNOM IZRAŽAVANJU¹

*Mirjana Vukšinić, dipl. učiteljica
Osnovna škola Tone Peruška, Pula*

S a ž e t a k

Prostor je stvarnost u kojoj živimo. Spoznajući prostor oko sebe djeca ga pokušavaju predočiti na plohi koristeći različite likovne elemente. Prateći razvoj dječjeg likovnog izraza mogu se uočiti načini ostvarivanja privida trodimenzionalnog prostora na plohi uporabom različitih perspektiva.

Primjerima dječjih radova autorica u radu prezentira perspektive koje, osim u dječjem likovnom izražaju, možemo naći i u primjerima likovne umjetnosti.

Ključne riječi: *prostor, dječji likovni izraz, razvoj dječjeg likovnog izraza, privid prostora na plohi, perspektive*

1. Uvod

Priča o postanku čovječanstva počinje tragom koji je čovjek ostavio u prostoru. Njegova borba za opstanak zabilježena je na zidovima špilja, kamenu, drveću, ... Taj trag svjedoči o povijesti ljudskog roda, njegovim uspjesima, nadama, strahovima (slika 1). Čovjek je uvijek imao potrebu likovno se izraziti, od početaka čovječanstva pa do danas.

Likovni izraz djeteta počinje još u kolijevci. Promatrajući igru svjetla i sjene, izraze lica, predmete u svojoj okolini uči se opažati, analizirati, ... i time bogati svoj likovni rječnik. Od samog rođenja djetetov se život zbiva u

Slika 1. Otisak ruke, špilja u Gargasu, oko 30 000. g. pr.n.e.

¹ Ovaj rad je skraćena verzija diplomskog rada koji je izrađen pod mentorstvom red. prof. Vere Kos Paliske, ak. slikarice.

prostoru koji ga okružuje. U prostoru plače, spava, smije se, stječe prva životna iskustva. Predodžba o prostoru proširuje se i upotpunjuje usporedo s njegovim rastom i razvojem. Spoznaja da je okruženo prostorom i elementima koji taj prostor sačinjavaju, motivira ga na istraživanje novih mogućnosti, igrajući se crtom, bojom, plohom, prostorom. Promatranjem objektivne stvarnosti, oblikujući na plohi i u prostoru, služeći se različitim likovnim elementima, prvo spontano, a kasnije i sa svjesnom namjerom, prikazuje tu svoju stvarnost, prostor koji ga okružuje i sebe u prostoru.

2. Prostor

"Pod riječju prostor podrazumijevamo dva pojma, i to: trodimenzionalni prostor i dvodimenzionalni prostor, prostor plohe" (Jakubin, 1990, 40).

Trodimenzionalni prostor je sve ono što nas okružuje. U prostoru živimo, krećemo se radimo, ... Prostor oblikuju i određuju različiti oblici koje je stvorila priroda ili čovjek. Tako nastaju volumeni u prostoru koji čine njegov sastavni dio.

Doživljavamo ga i definiramo kroz određeno vrijeme i određene volumene pa možemo zaključiti da je prostor odnos volumena i vremena.

Prostor može biti *unutrašnji – arhitektura*, omeđen plohami i *vanjski – urbanizam*, neomeđen. U njemu primjećujemo tragove kretanja, kontraste veličina, kontraste oblika, ritam, ravnotežu, simetriju.

U prostoru je važno orijentirati se, spoznati gdje se netko ili nešto nalazi, gore, dolje, ispred, iza, ... S obzirom na orijentaciju, ove nam riječi omogućuju vizualnu raččlambu određenog prostora i njegovo oblikovanje na plohi uz pomoć likovnih elemenata.

3. Prostor u dječjem likovnom izražavanju

Likovna umjetnost je prvenstveno vizualna umjetnost. Pojmiti prostor oko sebe i predočiti ga djeca ponekad doživljavaju kao problem. Radi izbjegavanja takve prepreke potrebno je razvijati percepciju i likovno–estetski senzibilitet učenika.

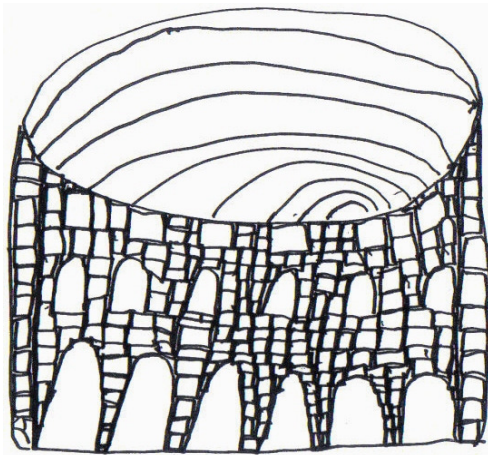
Prateći razvoj dječjeg crteža možemo uočiti da se prikaz prostora razvija puno sporije od prikaza figure čovjeka i pojedinih objekata. U počecima, u njegovom likovnom izrazu, nema ni traga prostornim oznakama. Spoznati prostor i predočiti ga na plohi dugotrajan je proces koji prolazi kroz različite faze koje osim u dječjem likovnom izrazu susrećemo i u likovnoj umjetnosti. Uspoređujući likovni razvoj čovjeka od prapovijesti pa do danas sa likovnim izrazom djeteta, mogu se uočiti velike sličnosti.

3.1. Razvoj dječjeg likovnog izraza

Likovni jezik ili likovni izraz djece urođena je potreba i sposobnost izražavanja. Tu sposobnost djeca ne uče od društvene okoline nego se ona razvija iz prirodnih potencijala u vidu spontane interakcije djetetova unutrašnjeg svijeta i vanjske okoline.

Prve spoznaje o životu i okolini djetete stječe promatranjem i snažnim doživljavanjem svoje okoline. Sposobnost doživljavanja prostora povezana je sa psihofizičkim razvojem djeteta (slika 2 i 3).

U početku razvoja djetete doživljava i spoznaje prostor uz pomoć senzornih osjetila. Ono doživljava svijet u odvojenim, nepovezanim slikama objekata koji nisu lokalizirani u prostoru. Trag koji ostavlja iza sebe spontana je aktivnost djeteta i reakcija na svijet oko njega. U likovnom izrazu ne prepoznaju se konkretni oblici i sadržaj.

Slika 2. Arena, dječji crtež

Slika 3. Arena, dječji crtež

"Likovni izraz, odnosno likovni jezik najmlađe djece osniva se na simbolima koji svojim oblikom i odnosima izražavaju neku unutrašnju ili vanjsku stvarnost djeteta" (Belamarić, 1987, 14).

U toj prvoj fazi likovnog izražavanja djetete se najčešće koristi osnovnim likovnim elementima: crtom i točkom. Taj najraniji dječji crtež nazivamo *šara*. Potrebno je znati da je to faza u dječjem likovnom izražavanju i pustiti djetete spontanom izražavanju, iako ponekad roditelji znaju tu fazu smatrati djetetovom manjkavošću i nesposobnošću. Takvim se stavovima ometa razvoj likovne kreativnosti.

Prvi i najčešći sadržaj likovnih radova djece je kretanje koje za djetete obično znači izraz življenja koje se odvija u nekakvom prostoru. U dječjem se poimanju prostor, vanjski ili unutrašnji, izjednačuje s kretanjem. Površina papira konkretan je prostor u koju mogu unijeti neku svoju predodžbu događanja u manjem ili većem prostoru.

Sljedeći primjer je likovni izraz djeteta koje je tek u prvoj fazi svog likovnog razvoja. Dijete je otkrilo da pokretom ruke na papiru ostavlja trag. Iako na crtežu nema prepoznatljivih oblika, dijete verbalno objašnjava što je nacrtalo. Najčešće je to nekakav događaj u kojem je i samo sudjelovalo, npr. igra. Na primjeru 1 dijete je crtom izrazilo kretanje u prostoru. Koristeći crtu različite boje ostvarilo je dodatnu dinamiku crteža. Obično djeca tog uzrasta koriste jednu boju. Budući da kroz crtež možemo spoznati i karakterne osobine djeteta, zaključujem da je ovo dijete izuzetno emocionalno jer je emocionalno pristupilo i prikazu događaja. Mijenjajući boje utrošilo je dosta vremena i dodatni napor, što ukazuje na njegovu strpljivost, zainteresiranost. Dijete nije okretalo papir, što je jedna od karakteristika dječjeg izraza te dobi. S obzirom na gustoću crta na desnoj strani papira, može se zaključiti da je dijete dešnjak. Treba istaknuti važnost verbalnog "dorađivanja" crteža. Svakako ga treba u tome poticati jer se time razvija kreativnost, a pokazujući svoj interes, dodatno ga motiviramo.

Primjer 1. Tema: Igra. Likovna tehnika: Olovka u boji. Dob: 2,5 god.

Između treće i četvrte godine dijete počinje šare uobličavati i vezati za neke pojmove. Počinje uspostavljati vezu sa stvarnošću. Stiče jasnije predodžbe o svijetu u kojem živi. Promatra, analizira, zaključuje. Postaje svjesno svoga postojanja. Prikazuje sebe i osobe koje su mu bliske. Likovi bivaju prikazani s ogromnom glavom u obliku nepravilnog kruga na kojoj su istaknuti samo najpokretljiviji dijelovi – oči i usta. Na glavu su "usađene" noge i ruke sa po nekoliko prstiju. Dijelovi lica ponekad su ispremiješani (slika 4), oči, nos i usta ponekad nisu "na svom mjestu". Dijete prikazuje ono što zna, a ne ono što vidi.

Ovaj stupanj razvoja nazivamo *glavonožac*.

Crtanje glavonošca početak je važne faze u razvoju dječjeg likovnog izraza koji će se naglo početi razvijati usporedo sa osvješćivanjem njegovog postojanja, potrebom za komunikacijom s okolinom, otkrivanjem novih pojava i stjecanjem novih spoznaja.

Prostor je stvarnost u kojoj se krećemo i u kojoj živimo. U njemu se odvija djetetov život. Do četvrte godine života dijete je već svjesno prostora koji ga okružuje i pokušat će ga predočiti na plohi. Iako je svjesno prostora oko sebe, objekte u prostoru dijete ne percipira kroz zidove, namještaj, nego kroz sadržaje življenja u njima.

Ploha ima svoj prostor koji je određen njezinom širinom i dužinom. Takav prostor nazivamo dvodimenzionalnim. Oblikujući na plohi, različitom uporabom likovnih elemenata možemo zadržati karakter dvodimenzionalnosti ili dobiti privid trodimenzionalnosti.

U počecima likovnog izražavanja djeteta sposobnost ostvarivanja iluzije prostora na plohi još uvijek nije ostvarena. U ovoj fazi razvoja likovnog izraza još uvijek nije sposobno figure poredati u pravilan niz. Objekti ili figure ispremiješani su na plohi i prikazani u različitim smjerovima. Na crtežu nema prostornog reda. Sadržaji koje dijete uočava crta na papiru prema svojoj preodžbi. Onim sadržajima koji zaokupljaju njegovu pozornost posvećuje više vremena, ostale crta kao jednostavne oblike, označivši samo njihovo postojanje. U ovoj fazi uvijek verbalno "dorađuje" crtež. Takav način prikazivanja naziva se *konglomerat*.

Konglomerat se u dječjem likovnom izrazu javlja u spontanom izražavanju djece mlađeg uzrasta, tj. predškolske djece.

"Riječ konglomerat latinskog je porijekla, a označava zbrku, nagomilavanje, razbacanost" (Jakubin, 1990, 58).

Primjer 2. Tema: Arena. Likovna tehnika: olovka. Dob: 4 god.

Prvi prikaz prostora neorganizirana je površina s više pojedinačno nacrtanih objekata ili likova neusklađenih proporcija, razbacanih po plohi, postavljenih u različitim smjerovima, bez prostornog reda i pravila. U sljedećem dječjem crtežu (primjer 2) nema privida dubine i volumena. Dijete je svoj doživljaj viđenog prenijelo na prostor papira bez prostornog reda. U sredini crteža smjestilo je krug, kao osnovni oblik građevine.

Slika 4. "To sam ja", dječji crtež

Oblici koje je uočilo izvan i unutar objekta razasuti su po papiru. Crtajući okretalo je papir da bi si olakšalo crtanje pojedinih oblika. Ravnim i zakrivljenim crtama izrazilo je kretanje u prostoru. Crtanjem gustih crta dobilo je mrlje kojima naglašava masu kamenih blokova. U lijevom dijelu crteža vidimo i pokušaj nizanja blokova. Na crtežu se uočava i simbol kuće koje je dijete uočilo kroz otvore Arene ili je možda simbolom poistovjetilo Arenu s kućom kao objektom životnih sadržaja. U lijevom uglu označilo je i svoju prisutnost crtajući simbol čovjeka.

Slične prikaze i ovakvo poimanje prostora možemo pronaći na zidovima špilja, odnosno, na crtežima prehistorijskog čovjeka (slika 6), u Bizantu, srednjem vijeku, ali i kod mnogih današnjih slikara.

Na stropu spilje Altamire (slika 5) prikazane su različite životinje. Među likovima nema međusobnih odnosa.

"Oni se kreću u različitim smjerovima, nalaze se u različitim položajima, oslikani jedan iznad drugoga. Ne postoji nikakva prostorna organizacija plohe, već samo niz individualno shvaćenih tijela oblikovanih velikim obojenim površinama s tamnim obrisima" (Damjanov, 1986, 3).

Slika 5.

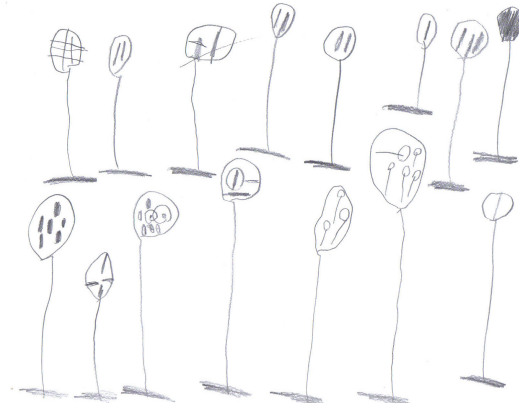
Slika 6. Borba strijelaca, spilja u Morelli la Vieja, mezolitik

Prvi prostorni red i organizacija prostora u likovnom izražavanju javlja se oko četvrte ili pete godine djetetova života. Ostvaruje se *nizanjem* likova, oblika, boja ili crta. Ovisno o slaganju likovnih elemenata na plohi, ostvaruju se vodoravni, kosi, okomiti ili kružni *nizovi*. Njih u prostornom smislu možemo definirati i kao frontalno širenje prostora slijeva udesno, zdesna ulijevo, itd. Slažući niz do niza ili jedan iznad drugog nastaje *polje* određenih likova, oblika, boja, ...

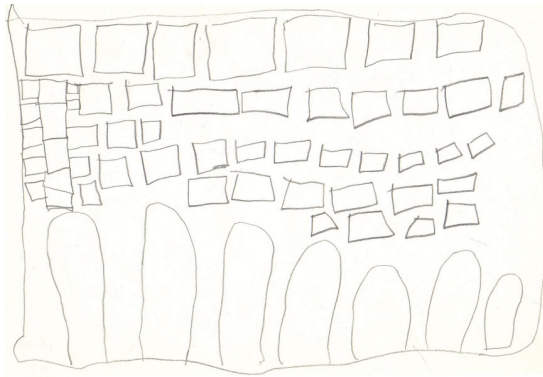
Dijete najprije uočava vodoravni niz. Svi predmete doživljava poredane u nizu. Figure postavlja okomito na plohi papira. Svaka stvar, objekti, pa čak i likovi, nalaze svoje mjesto u nizu pored ostalih. Promatravši voćke u voćnjaku (primjer 3) primijetilo je da su stabla voćaka poredana jedno do drugog pa ih je na papir smjestilo nižući ih u dva niza. Na primjeru 4 dijete je uočilo nizanje otvora na građevini. Nizanjem otvora u

redovima jedan iznad drugog dobilo je polje. U oba primjera djeca su organizaciju prostora na plohi riješila upotrebom niza.

Primjer 3. Tema: Voćnjak. Likovna tehnika: olovka. Dob: 4 god.

Primjer 4. Tema: Arena. Likovna tehnika: olovka. Dob: 5 god.

Na primjeru 5 primjećujemo tri vodoravna niza. Cvijeće i dva reda stabala. Pri boravku u šumi dijete je uočilo različita stabla koja rastu jedno do drugoga. Svoj doživljaj predočilo je nizanjem stabala i cvijeća. Prikazi stabala su shematski. Razlikujemo sheme crnogoričnog i bjelogoričnog drveća. Uočava se i pojava linije tla na koju su postavljena prva dva niza. Bojom označava plohu. Boja samo ono što je tvrdo, gusto, neprozirno.

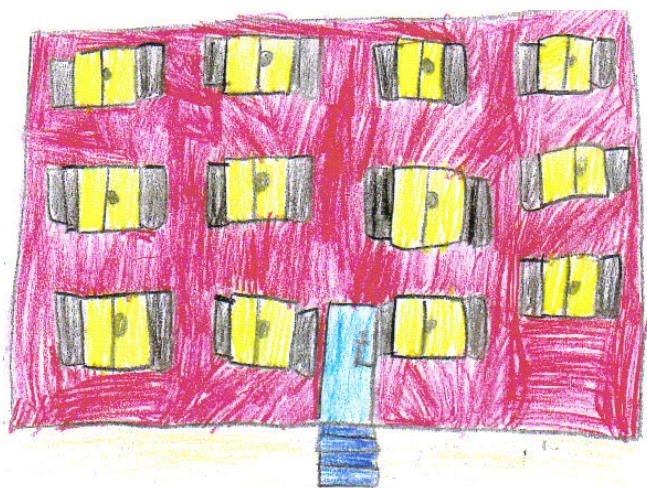
Na isti način nailazimo na upotrebu niza i polja kod školske djece. Dijete upotrebljava niz kao mogućnost prikaza građevina i objekata u njegovoj okolini (primjer 6).

Na školskoj zgradi (primjer 6) dijete je uočilo prozore poredane u vodoravnim nizovima postavljenim jedan iznad drugog. Prikaz je plošan, nema privida treće dimenzije. Dijete boja plohe prema osobnom svidanju, a ne kao rezultat neposrednog promatranja.

Primjer 5. Tema: Šuma. Likovna tehnika: olovka u boji. Dob: 5 god.

Primjer 6. Tema: Moja škola. Likovna tehnika: olovka u boji. Dob: 6,5 god.

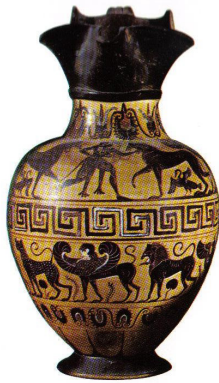
Primjeri niza i polja u likovnoj umjetnosti mogu se naći već u njezinoj najranijoj fazi. Metodom plošnog nizanja figura (slika 7) riješena je organizacija prostora na plohi.

Posude su se ukrašavale nizovima likova i ornamenata (slika 8).

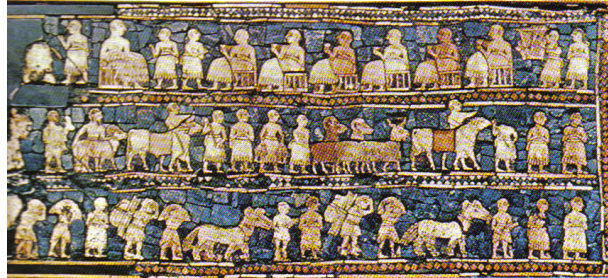
Primjere uporabe niza susrećemo i u arhitekturi. Nastambe i građevine u starom Egiptu i Grčkoj nastale su nizanjem kamenih blokova. Stari Rimljani također su upotrebljavali niz u svojoj umjetnosti.

Uspoređujući umjetnost kroz povijest uočavamo razlike i napredovanje, ali i sličnosti u upotrebi niza u likovnom izražavanju.

I u suvremenoj likovnoj umjetnosti nailazimo na prikaz prostora upotrebom niza i polja. Tako niz ima značajnu ulogu u razvoju likovnog izraza djeteta, a i likovne umjetnosti od njezinih početaka pa do danas.

Slika 7. Stijeg iz Ura,
Mezopotamija, oko 3000.
g. pr.n.e

Slika 8. Vaza s crnim figurama – Grčka

Razvojem ove faze u djetetovom likovnom izražavanju dolazi do pojave *linije neba* i *linije tla*. Dijete polako uočava odnose u prostoru i pokušava ih predočiti na plohi. Na liniji tla u nizu slaže likove, predmete i objekte koji često dosežu do linije čime se želi prikazati njihova visina.

Na primjeru 7 dijete organizira prostor na plohi postavljajući stabla i cvijeće u voćnjaku u vodoravan niz. Uočava se pojava linije tla i linije neba na kojoj je taj niz postavljen. Prikaz stabla je shematski. Debla nisu u proporciji sa krošnjom. Naglašavanjem debla želi istaknuti njihovu čvrstoću. Na krošnjama su vidljivi kružići koji simboliziraju lišće. Pojedina stabla "dodiruju" liniju neba čime naglašava njihovu visinu. Cvjetići prikazani u nizu na liniji tla shematski su prikazani. Nisu posebno zaokupili djetetovu pažnju, ali je označilo njihovu prisutnost. Rasporedom različito visokih stabala na lijevoj i desnoj strani crteža ostvarena je ravnoteža. Sunce je personificirano, dobio je lice.

Primjer 7. Tema: Voćnjak u proljeće. Likovna tehnika: olovka u boji. Dob: 6 god.

Linija neba i linija tla često je prisutna u dječjem likovnom izražavanju i jedan je od načina na koji djeca rješavaju organizaciju prostora na plohi (primjer 8).

Primjer 8. Tema: slobodna. Likovna tehnika: pastele. Dob: 5 god.

3.2. Privid trodimenzionalnog prostora na plohi

Privid trodimenzionalnog prostora na plohi ostvaruje se pomoću različitih načina prikazivanja koja nazivamo *perspektiva* (lat. promatrati, vidjeti, razabrati).

"Problem prikaza trodimenzionalnog svijeta koji nas okružuje, na dvodimenzionalnoj plohi slike, problem perspektive, jedan je od temeljnih problema slikarstva svih razdoblja, a analiza likovne baštine čovječanstva otkriva nam niz načina na koji su taj problem rješavali slikari od paleolitika do danas" (Ivančević, 1996, 10).

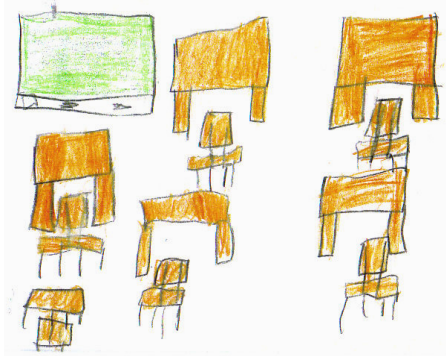
Postoji nekoliko vrsta perspektiva kojima se, spontano, u svom likovnom izražavanju koriste djeca, a istovremeno ih možemo uočiti promatrajući djela likovne umjetnosti: vertikalna perspektiva, ikonografska ili semantička perspektiva, obrnuta perspektiva, geometrijska ili linearna perspektiva, "ptičja" i "žablja" perspektiva, atmosferska ili zračna perspektiva, koloristička perspektiva, poliperspektiva.

3.2.1. Vertikalna perspektiva

Vertikalna perspektiva jedan je od načina prikazivanja prostora kada se pri pokušaju ostvarivanja privida prostora izražava plošno. Takvim načinom prikazivanja predmete koji su u stvarnosti jedan iza drugog na plohi se prikazuju jedan iznad drugog, poštujući "zakon plohe". Na slici nema privida dubine, već se prostorni planovi protežu vertikalno jedan iznad drugoga bez preklapanja. Dijete još ne poznaje zakon kadra pa, spontano, ono što je u prvom planu smješta na plohi u donji dio, a ono što je u drugom,

trećem, ... slaže redom jedno iznad drugog. Ovakav način prikazivanja plohe najčešće koriste djeca predškolske dobi i mlađe školske dobi.

Primjer 9. *Tema: Moja učionica. Likovna tehnika: olovka u boji. Dob: 7 god.*

Na primjeru 9 dijete je učionicu prikazalo upotrebljavajući vertikalnu perspektivu. Promatrajući uočilo je da su klupe u učionici poredane jedna iza druge. Pokušavajući tu spoznaju ostvariti na plohi slaže klupe jednu iznad druge. Klupe i stolice prikazuje tako što "podiže", "prevaljuje" plohu stola i sjedište stolice u ravninu papira. Iako je crtežu prisutna boja, osnovni elementi forme su crta i ploha.

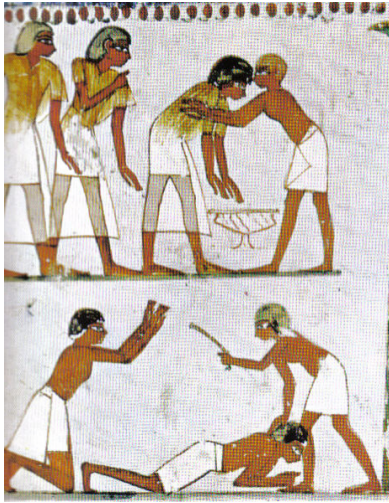
Primjer 10 tipičan je primjer vertikalne perspektive koji u prikazu vanjskog prostora koriste djeca. Kuće i stabla prikazani su shematski i postavljeni u dva vodoravna niza od kojih donji predstavlja objekte u prvom planu, a gornji objekte u drugom planu. Prikazom ceste u sredini slika je podijeljena u dva dijela. Ravnoteža na slici uspostavljena je nizanjem objekata i stabala različitih veličina.

Primjer 10. *Tema: Moja ulica. Likovna tehnika: flomaster u boji. Dob: 8 god.*

U likovnoj umjetnosti vertikalna perspektiva najviše je primjenjivana u umjetnosti starog Egipta, najčešće u prikazima grupa ljudi u prostoru (slika 9). Prilagođavajući se zakonu plohe likovi su prikazani plošno, bez privida volumena, tako da im je

glava en face, a tijelo u profilu ili obrnuto, glava u profilu, a tijelo en face. Grupe ljudi prikazane su u vertikalnim nizovima poredanim jedan iznad drugoga, a u realnom prostoru bili bi smješteni jedan iza drugoga.

Slika 9. Grobnica u Tebi, oko 1410. g. pr. n. e.

Slika 10. Anđeo označuje pravednike, minijatura iz apokalipse iz St. Severa

U predromanci i ranoj romanici (slika 10) također nailazimo na primjere vertikalne perspektive.

3.2.2. Ikonografska ili semantička perspektiva

Ikonografska perspektiva je načina prikazivanja gdje se veličinom lika određuje njegovo značenje i važnost. Ono ne crta likove i objekte kako izgledaju već svojim likovnom izrazom, izražava njihovo značenje. Najveći lik je i najvažniji, a sve što je manje važno prikazano je manje, bez obzira gdje se nalazi u prostoru i kakav je stvarni odnos njihovih veličina u prirodi. Ovakav način prikazivanja naziva se i "emocionalni realizam". Dijete je zaokupljeno svojim osjećajima prema objektu pa se to odražava i u njegovom likovnom izražavanju. Želimo li saznati kako dijete doživljava sebe u obitelji ili među prijateljima, možemo to, upravo promatrajući njegov likovni rad. Na njemu ćemo uočiti djetetove osjećaje, stavove i vrijednosti. Ovu perspektivu dijete primjenjuje spontano.

Na oba primjera koja slijede (primjeri 11 i 12) uočava se neproporcionalan odnos veličina. Lik djeteta svojom veličinom dominira na oba crteža. Iako zna da su stablo, u prvom, i kuća, u drugom primjeru veći od njega, sebe je nacrtalo većim ili skoro većim. Time nam je dalo do znanja da je njegov lik i sadržaji kojima se bavi (igra) najvažniji. Stabla i kuća prikazani su shematski i u jednom i u drugom primjeru.

Primjer 11. Tema: Zimske radosti. Likovna tehnika: Olovka u boji. Dob: 7 god.

Primjer 12. Tema: Igra. Likovna tehnika: olovka u boji. Dob: 7 god

Ovakav način prikazivanja prisutan je u egipatskoj i srednjovjekovnoj umjetnosti. Likovi vladara i božanstava uvijek su prikazivani najveći (slika 11). Veličina označava ljestvicu vrednovanja što još nazivamo hijerarhijom.

Na škrinji za nakit lik faraona (slika 11) prikazan je većim od likova robova.

Likovi svetaca na freskama (slika 12) najčešće su prikazani primjenom ikonografske perspektive.

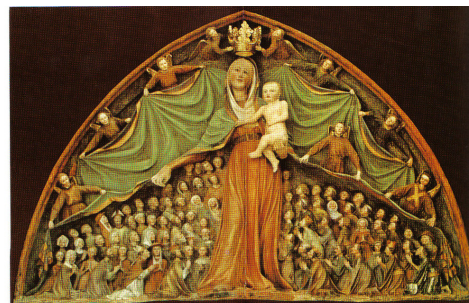
Na lunetama portala (slika 13) likovi su često prikazani po hijerarhijskoj vrijednosti.

Slika 11. Tutankamonova škrinjica za nakit, 1346.g.pr.n.e.

Slika 12. B.Berlinghieri: Sv.Franjo i priče o njemu, Cappella bardì, Firenza

Slika 13. Bogorodica zaštitni reljef lunete crkve

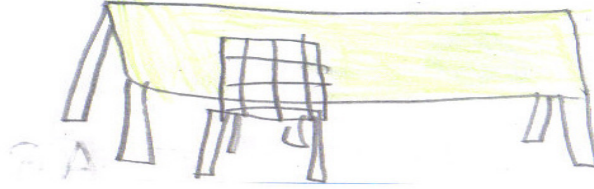
3.2.3. Obrnuta perspektiva

Obrnuta perspektiva nastaje pri pokušaju djeteta da predmete prikaže što sličnije predmetima u stvarnosti. Promatranjem uočava da se linije nekog tijela prividno mijenjaju s obzirom na njegovu udaljenost. U pokušaju prikaza predmeta dolazi do iskrivljavanja kutova i smjerova linija. Pri takvom prikazu najčešća dobivamo obrnut dojam pa nam se ono što je bliže čini dalje i obrnuto, jer je ono što je bliže prikazano manje, a ono što je dalje veće. Pri pokušaju ostvarivanja treće dimenzije dolazi do "prevaljivanja" oblika u ravnu plohu.

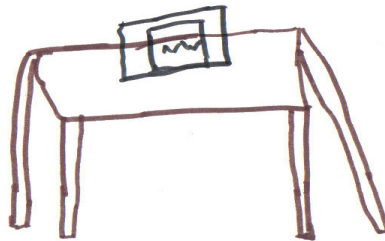
Ovakav način izražavanja prostora najčešće se susreće kod djece mlađeg školskog uzrasta. Na oba primjera (13 i 14) djece različitog uzrasta primjećuje se rješavanje

problema treće dimenzije obrnutom perspektivom. Ploha stola "podiže" se umjesto da se udaljava zbog toga što se bočni paralelni bridovi klupe šire, umjesto da se sužavaju. Predmet umjesto da se smanjuje udaljavanjem, on se povećava.

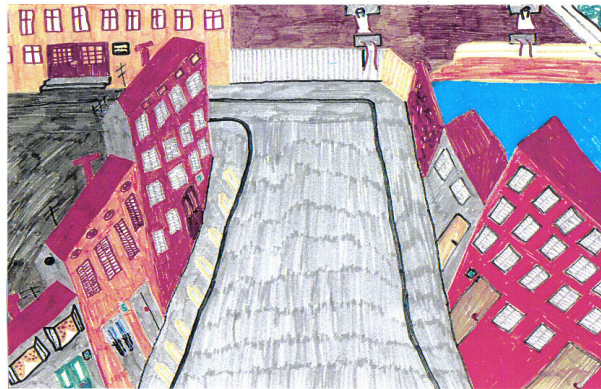
Primjer 13. Tema: Moje radno mjesto. Likovna tehnika: olovka u boji. Dob: 6,5 god

Primjer 14. Tema: Moje radno mjesto. Likovna tehnika: flomaster u boji. Dob: 7,5 god.

Primjer 15. Tema: Moja ulica. Likovna tehnika: flomaster. Dob: 8 god.

Na prikazu otvorenog prostora dijete je pokušalo ostvariti privid udaljavanja objekata podižući očište i smještajući ga "na početak" ulice (primjer 15). Međutim, zbog nepoznavanja zakonitosti linearne perspektive, ostvarena je obrnuta perspektiva i slika djeluje iskrivljeno. Paralelni bridovi krovova i zidova kuća ne približavaju se udaljavanjem, a ulica, zbog nedovoljno približenih i skraćenih rubova, djeluje kao da se podiže uvis.

Na primjeru 16 kuće su prikazane shematski obrnutom perspektivom. Bridovi krovova se ne približavaju udaljavanjem, već su, ili paralelni, ili se šire. Zidovi su "ispravljani" u ravninu plohe. Kuće koje su bliže manje su, a one udaljenije nacrtane su veće. Automobili su također prikazani shematski.

Primjere obrnute perspektive nalazimo i u slikarstvu. U nekim je primjerima nastala slučajno pri pokušaju ostvarivanja optičkih pravilnosti (slika15), dok je u modernom slikarstvu izraz umjetnikova osobnog viđenja svijeta (slika16). Prostor na takvim prikazima djeluje iskrivljeno i pomaknuto.

Primjer 16. Tema: Moja ulica. Likovna tehnika: kombinirana. Dob: 8. god.

Slika 15. Cimabue: Grad Judeja, freska u gornjoj crkvi sv. Franje u Assisiu, 13. st.

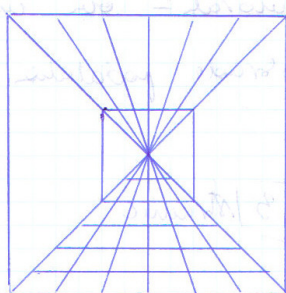
Slika 16. V. van Gogh: Umjetnikova soba, ekspresionizam

3.2.4. Geometrijska ili linearna perspektiva

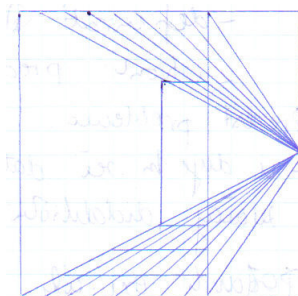
Svakodnevnim promatranjem svoje okoline primjećujemo da se predmeti udaljavanjem prividno smanjuju.

Geometrijska ili linearna perspektiva način je prikazivanja prostora koji ne koriste učenici mlađe školske dobi. Najčešće ga susrećemo kod djece starijih razreda osnovne škole, kada su učenici već otkrili optičke zakonitosti sužavanja ploha prema daljini.

Takav privid prostora na plohi zasniva se na geometrijskoj konstrukciji prostorne ili optičke piramide. Donja ploha piramide – četverokut okrenut je prema gledaocu, a njezin se vrh nalazi na horizontu (slika 17). Svi bočni bridovi sastaju se u jednoj točki, vrhu piramide, koju nazivamo žarište.

Slika 17

Slika 18.

Svi oblici podliježu zakonitostima geometrijski konstruiranog sistema. Oblici koji se udaljuju od gledaoca postaju prema horizontu sve manji. Smanjuju se pravilno, pravocrtno unutar kosih crta koje se spajaju u žarištu. Ta mreža crta mijenja se obzirom na promjenu stajališta, odnosno promjenu očista (slika 18).

Začetnici primjene takvog prikaza prostora su renesansni umjetnici koji su vrlo intenzivno proučavali zakonitosti perspektive (slika 19 i 20).

Slika 19. P. Uccello: Legenda o čudu hostije

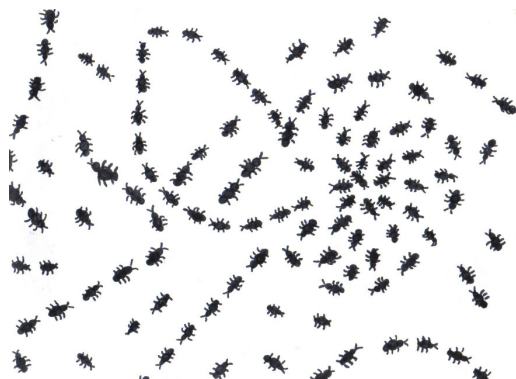
Slika 20. M. Hobbema: Aleja u Middelharnisu

3.2.5. "Ptičja" i "žablja" perspektiva

"Ptičja" i "žablja" perspektiva varijante su geometrijske perspektive sa izrazito visokim ili niskim očištem, odnosno, pogledom odozdo prema gore ili odozgo prema dolje.

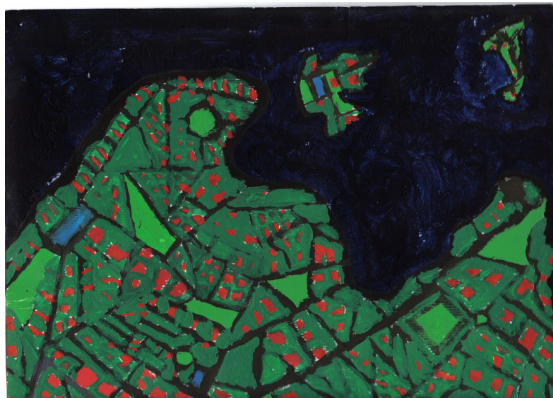
Djeca ne pribjegavaju često ovim načinima prikaza prostora jer im nedostaje zornosti, tj. nisu u mogućnosti predočiti takav prostor jer ga rijetko na takav način doživljavaju.

Primjer 17. Tema: Mravi. Likovna tehnika: crni flomaster. Dob: 9 god.

Koristeći vrlo visoko očište, ostvarivanjem "ptičje" perspektive, dijete je prikazalo mravinjak na plohi papira. Mravi su prikazani shematski, u više nepravilnih nizova, koji se međusobno presijecaju. Time je ostvarilo dinamiku i ritam "pravog" mravinjaka. Promatranjem se stječe iluzija kretanja nizova (primjer 17).

Primjer 18. Tema: Grad. Likovna tehnika: tempera. Dob: 11 god.

Posrednim promatranjem stvarnosti, promatranjem fotografije snimljene s velike visine, dijete je uočilo neprepoznatljivost objekata pa ih prikazuje malim crvenim plo-

hama izmjenjujući ih sa zelenim površinama koje su jedine uočljive s te visine. Rasporedom i veličinom ploha koje prikazuju more i kopno ostvarene su ravnoteža i simetrija (primjer 18).

Slika 21. Arena

Slika 22. Pula

Ni u slikarstvu ovaj način perspektive ne upotrebljava se često. Češće se upotrebljava na filmu i fotografiji. Različitom visinom očišta, tj. kutova snimanja, dobivaju se različiti primjeri "ptičje" perspektive (slika 21 i 22).

Spuštanjem očišta ili kutova snimanja dobivaju se prizori tzv. "žablje" perspektive. Ovaj se način prikazivanja rijetko koristi u slikarstvu. Umjetnici su ponekad, posebno u baroku, koristili ovu perspektivu pri oslikavanju stropova i ostvarivali iluziju beskonačnog širenja prostora u visinu (slika 23).

Slika 23. A. Pozzo: Slava sv. Ignacija, Crkva sv. Ignacija, Rim

Na fotografijama se često upotrebljava ova perspektiva, uporabom specijalnih objektivâ ili pri snimanju velikih objekata i građevina (slika 24 i 25).

Slika 24. Arena

Slika 25. Arena

3.2.6. Atmosferska ili zračna perspektiva

Atmosferska ili zračna perspektiva zasniva se na promjeni boja i obrisa koja nastaje zbog prostorne udaljenosti oblika i slojeva zraka – atmosfere.

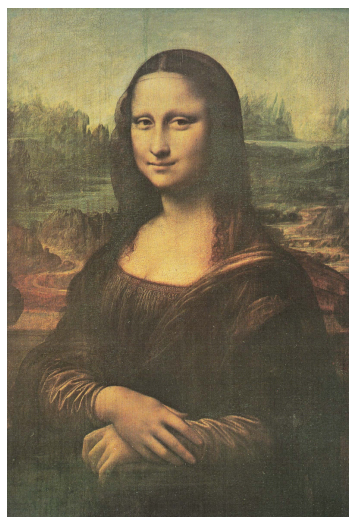
Dijete mlađeg uzrasta nije u mogućnosti likovno se izraziti koristeći ovakav način prikazivanja prostora. Učenike starijeg školskog uzrasta upućujemo na ovu pojavu u prirodi promatranjem pejzaža. Iz zornog iskustva potrebno je uočiti da su boje bližih oblika intenzivnije, a obrisi oštrije, dok udaljavanjem boje postaju blijede, a obrisi nejasni. To se događa zbog slojeva zraka zbog kojih sve što je udaljeno postaje zamagljeno i plavičasto–hladnije. Ovisno o individualnoj likovnoj zrelosti dijete će pokušati izraziti prostor na ovakav način.

U slikarstvu ovakav način likovnog izražavanja počinjemo susretati u renesansi.

"Pejzaž iza Mona Lize, likovno je ostvarenje Leonardovih dugogodišnjih vizualnih istraživanja prirode i konstatacije da zbog 'uronjenosti' u atmosferu, zbog obavijenosti njome – naročito u daljini od koje nas dijelio deblji sloj zraka i vodenih para u njemu - oblici nisu oštri i jasni, nego smečkani, otopljeni, zamagljeni" (Ivančević, 1996, 164).

3.2.7. Koloristička perspektiva

Koloristička perspektiva način je prikazivanja prostora u kojem koristimo dinamičku vrijednost boja. Tople boje, crvena, žuta i narančasta, optički se nameću, približavaju, a hladne, plava, zelena i ljubičasta, optički udaljavaju. Obrisi oblika i intenzitet boja jednaki su u prvom planu i kod udaljenih oblika. Boje se ne miješaju na paleti, već se slika čistim bojama. Odnosi svjetlo-tamno, pretvaraju se u odnose toplo–hladno.

Slika 26. L. da Vinci: Gioconda

Slika 27. L. da Vinci: Sv. Ana, djevica i Isus

Privid prostora ostvaruje se upravo doživljavanjem dinamičke vrijednosti boja pa tako i u potpuno plošnom slikarstvu, u kojem nema geometrijske perspektive, možemo doživjeti prostor. Upoznavanjem toplo–hladnog kontrasta učenici upoznaju i ovakav način prikaza prostora.

Koloristička perspektiva temelj je modernog slikarstva. Primjenjuju je umjetnici od impresionizma do danas. Dinamičkom vrijednošću boja umjetnici su stvorili iluziju prostora (slika 28 i 29).

Slika 28. J. Braque: Pejzaž

Slika 29. R. Duffy: Barke

3.2.8. Poliperspektiva

Poliperspektiva je način izražavanja prostor promatranog s više stajališta.

Dijete se spontano počinje koristiti ovom perspektivom spoznajući prostorne dimenzije. Kretanjem u prostoru ono postaje svjesno da objekte i predmete u prostoru možemo promatrati s više strana. Svjesno je, iako trenutno ne vidimo sve strane, one postoje. Tu svoju spoznaju pokušava predočiti na plohi i tako nastaje poliperspektiva. Istovremeno prikazuje s prednje, stražnje i bočnih strana. Na prikazu koristi nekoliko perspektiva istovremeno. Ovakav način susrećemo najčešće kod prikaza otvorenog, složenog prostora sastavljenog od više elemenata. Kao i kod obrnute perspektive i kod ovakvih prikaza često dolazi do "prevaljivanja" oblika u ravninu plohe papira.

Primjer 19. *Tema:* Moja učionica. *Likovna tehnika:* flomaster u boji. *Dob:* 6,5 god.

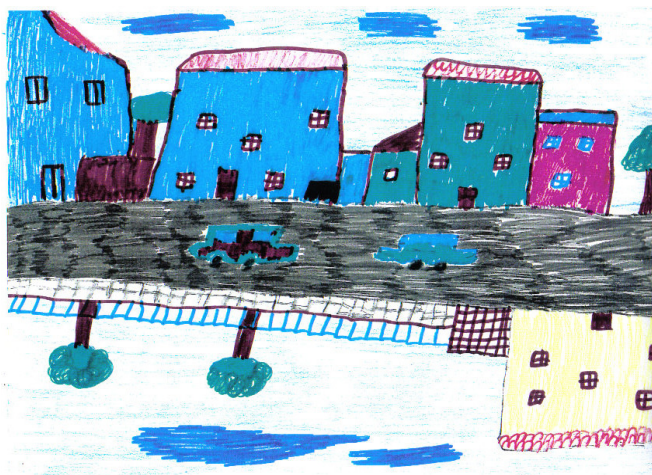

Na primjeru 19 dijete je postalo svjesno da predmet možemo promatrati s više strana i pokušava to prenijeti na plohu. Problem realizira mijenjajući očište i "prilagođavajući" noge stolova i stolica plohi papira. Prozori "vise" na crti koja predstavlja zidove učionice. Istovremeno koristi vertikalnu, obrnutu i "ptičju" perspektivu.

Prikazujući drugu stranu ulice dijete je okrenulo papir. Na taj je način promijenilo očište i na prikazu stvorilo nerealni prostor. Rješavajući problem treće dimenzije djeca često okreću papir na kojem crtaju ili slikaju i tako ostvaruju poliperspektivu (primjer 20).

Sljedeća dva primjera (primjer 21 i 22) rad su istog djeteta koje je izuzetno emocionalno doživjelo detalj iz filmske priče. Dijete je izuzetno maštovito što se primjećuje na detaljima koji sačinjavaju prikazani prostor. U prikazu prostora koristi se poliperspektivom.

Primjer 20. Tema: Moja ulica. Likovna tehnika: flomaster u boji. Dob: 8 god.

Primjer 21. Tema: slobodna. Likovna tehnika: pastel. Dob: 7 god. dijete s teškoćama (disleksija, disrafija, dislalijsa)

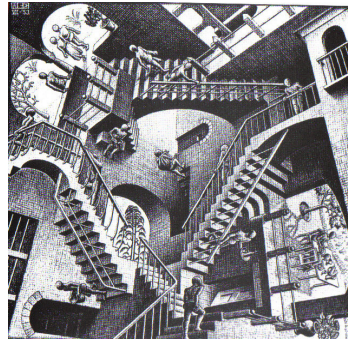

Ovakav način prikaza prostora počeli su koristiti kubisti, tražeći novo rješenje u prikazivanju prostora na plohi. Objekt su promatrali sa svih strana i sve spoznaje prikazivali na plohi (slika 30 i 31).

"Tako se stvorio novi nadrealni prostor, prostor fantazije, sna. To je slobodno povezivanje i kompozicija boja i oblika. Takav postupak prekida tradicionalni prikaz prostora, privida stvarnosti i stvara nov slikarski prostor" (Jakubin, 1990, 6).

Slika 30. J. Braque: Mrtva priroda

Slika 31. M.C. Escher: Relativitet

4. Zaključak

Pismo i govor dijete uči na temelju iskustava odraslih, preuzimanjem i reproduciranjem ustaljenih normi pravopisa i pravogovora. Nasuprot tome njegov se likovni izraz razvija spontano prema njegovim osobnim karakteristikama.

Percepcija prostora u dječjem likovnom izrazu ovisi o fazi psihomotoričkog razvoja djeteta. Spoznavanjem prostora i različitih mogućnosti njegovog prikaza razvija se likovni govor i likovni senzibilitet. Na razvoj likovnog govora potrebno je utjecati ne narušavajući i ne sputavajući dječju kreativnost.

Promatrajući dječji likovni izraz i umjetnička likovna djela može se uočiti karakterističnost pojedinih perspektiva za određenu dob djeteta i pojedino razdoblje u povijesti umjetnosti, što ne znači da je određena perspektiva važnija ili manje važna od ostalih. One su, prije svega, rezultat čovjekovog razvoja i njegovog odnosa prema svijetu.

Fenomen dječjeg likovnog izraza u današnje je vrijeme područje istraživanja svih koji se bave proučavanjem razvoja i odgoja djece. On je odraz stanja dječje psihe, "ogledalo" djetetovog trenutnog emocionalnog stanja.

Povezanost između likovnog i jezičnog izražavanja vrlo je važna i trebalo bi je njegovati, međutim, ponekad je likovno se izraziti spontanije, potpunije i lakše od jezičnog izražavanja. Dječja mašta neiscrpan je izvor emocija. Na nama je, učiteljima, pedagogima, psiholozima, iskoristiti tu spoznaju u praksi, pogotovo u radu s djecom s teškoćama u razvoju (primjer 21 i 22).

Potičući kreativnost i slobodu izražavanja utjecat ćemo na razvoj cjelovite ličnosti uvijek spremnu na nove izazove.

Primjer 22. Tema: slobodna. Likovna tehnika: olovka u boji Dob: 7 god., dijete s teškoćama (disleksija, disgrafija, dislalijsa)

5. Literatura i izvori

- Belamarić, Dobrila (1987), *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
- Damjanov, Jadranka (1986), *Likovna umjetnost* (I. i II. dio). Zagreb: Školska knjiga
- Grgurić, Nada – Jakubin, Marijan (1996), *Vizualno–likovni odgoj i obrazovanje. Metodički priručnik*, Zagreb: Educa
- Ivančević, Radovan (1996), *Perspektive*. Zagreb: Školska knjiga
- Jakubin, Marijan (1990), *Osnove likovnog jezika i likovne tehnike*. Zagreb: Institut za pedagojska istraživanja filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
- Peić, Matko (1973), *Pristup likovnom djelu*. Zagreb: Školska knjiga
- Pischel, Gina (1966), *Opća povijest umjetnosti* (1, 2 i 3). Zagreb: Mladost
- Tanay, Emil Robert (1990), *Likovna kultura u nižim razredima osnovne škole, Priručnik za nastavnika*. Zagreb: Školska knjiga
- Tanay, Emil Robert (2002), *Valovi boja, Priručnik za likovnu kulturu*. Zagreb: Školska knjiga
- Tanay, Emil Robert (2006), *Valovi boja, Udžbenik i radni listići za 5., 6., 7. i 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga
- Tanay, Emil Robert – Kučina, Vladimir (1995), *Tehnike likovnog izražavanja od olovke do kompjutera*. Zagreb: Naklada Lakej
- <http://images.google.hr>
- www.home.hetnet.hr
- www.francecroatie.free
- www.imaginarymuseum.org
- www.carto.nethr
- www.link-travel

SURFACE IN CHILDREN'S ART EXPRESSION

A b s t r a c t

Space is the reality we live in. By trying to recognize the space surrounding them children try to display it on the surface using various art elements. By monitoring the development of children's expression through the visual arts it is possible to spot the ways of creating the illusion of a three-dimensional space on a surface by using different perspectives.

In the paper the author uses examples of children's works to present perspectives that can be found in visual art as well.

Key words: *space, children's art expression, the development of children's art expression, the illusion of space on a surface, perspectives*

LO SPAZIO NELL'ESPRESSIONE FIGURATIVA DEI BAMBINI

R i a s s u n t o

I bambini cercano di rappresentare sulla superficie piana lo spazio conosciuto usando diversi tipi di elementi figurativi. Seguendo lo sviluppo dell'espressione artistica dei bambini, si possono notare alcuni metodi per dare l'impressione di tridimensionalità allo spazio nel piano, con l'uso di tipi di prospettiva diversi.

Mediante esempi di lavori artistici dei bambini, l'autrice presenta tipi di prospettiva diversi che si possono individuare sia nelle opere dei bambini che in quelle degli artisti noti.

Parole chiave: *spazio, espressione artistica dei bambini, sviluppo dell'espressione artistica dei bambini, immagine dello spazio sulla superficie piana, tipi di prospettiva*